

Słowa kluczowe: Kościół, kapitał społeczny, społeczeństwo

Keywords: Church, social capital, society

Karolina Pasik

Karolina Pasik¹

UNIWERSYTET KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE, POLSKA

ORCID: 0000-0001-5024-3412

ROLA KOŚCIOŁA (I JEGO RELACJI Z PAŃSTWEM) W BUDOWANIU KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

Pojęcie kapitału społecznego w ostatnich dekadach zyskało dużą popularność, zarówno w odniesieniu do poziomu teoretycznego, jak i praktyki życia społecznego. Analiza tego zjawiska umożliwia interdyscyplinarne spojrzenie na mechanizmy funkcjonowania społeczeństwa, ale również gospodarki i instytucji (Baraniecka, 2014, s. 20–21; Żaba, 2016, s. 235–236), a zatem, idąc dalej, również państwa i Kościoła. Instytucją, która działa na przecięciu różnych wymiarów kapitału społecznego, tj. wzmacniania relacji w społecznościach wokół tworzenia norm i wartości moralnych, rozwoju organizacji, kreowania i rozwoju przestrzeni współpracy (*Encyklopedia zarządzania*; Raczkowska, 2014, 135–136, *Institute for social capital*), wspierających funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego i państwa, jest Kościół.

W niniejszym artykule skupiono się na analizie roli Kościoła jako instytucji religijnej (rozpatrywanej w kategoriach porządku nadprzyrodzonego) i społecznej (dostępnej w porządku doczesnym) (Mariański, 2012, s. 76) w budowaniu kapitału

1 Karolina Pasik (z d. Dłuska) – doktor nauk o polityce i administracji, prowadzi badania w zakresie relacji państwo–Kościół oraz obecności Kościoła w życiu publicznym. Pracuje w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (ul. Wóycickiego 1/3, bud. 23, 01-938 Warszawa, e-mail: k.pasik@uksw.edu.pl).

społecznego. Podjęta przy tym została próba odpowiedzi na pytanie, czy obecność i działalność Kościoła w różnych wymiarach kapitału społecznego można uznać za podstawę do definiowania jego jako instytucji i aktora społecznego. Omówiono zostały tutaj działania Kościoła w zakresie kreowania i wspierania norm społecznych, tworzenia i rozwoju więzi międzyludzkich i współpracy oraz budowania zaufania i solidarności. Szczególną uwagę poświęcono praktycznemu wymiarowi działalności Kościoła z uwzględnieniem jego relacji z państwem w obszarze życia społecznego i publicznego w ramach sfery edukacyjnej, charytatywnej i mediacyjnej. W tych obszarach wskazano również wkład Kościoła w budowanie zintegrowanych i współpracujących ze sobą społeczności. W konsekwencji pozwoliło to odpowiedzieć na zasadniczy problem badawczy niniejszego artykułu, dotyczący roli Kościoła (i jego relacji z państwem) w budowaniu kapitału społecznego.

KOŚCIÓŁ – INSTYTUCJA CZY AKTOR SPOŁECZNY? OBECNOŚĆ I DZIAŁANIA KOŚCIOŁA W RÓŻNYCH WYMIARACH KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

Kapitał społeczny to pojęcie interdyscyplinarne. Jednak niezależnie od jego interpretacji, jak zaznacza Anna Baraniecka (2014, s. 21), zawsze związane jest z relacjami tworzonymi w szeroko rozumianym społeczeństwie. Zainteresowanie tym pojęciem pojawiło się wraz z wydaniem w 1916 roku przez Lyda Judsona Hanifana pracy pt. *The Rural School Community Center*. W ujęciu amerykańskiego badacza kapitał społeczny oznacza pewien zbiór niematerialnych wartości wspólnotowych, wśród których wskazać można m.in. solidarność, życzliwość oraz relacje tworzone pomiędzy członkami danej zbiorowości (Radziszewski, 2019, s. 16; Hanifan, 1916, s. 130). Z uwagi na zmienność tych wartości pojęcie kapitału społecznego doczekało się licznych reinterpretacji (Radziszewski, 2016, s. 16). Za najbardziej uznanych specjalistów w obszarze jego analizy, a jednocześnie za prekursorów włączenia tego terminu do dyskursu naukowego uznaje się socjologów Pierre’a Bourdieu, Jamesa Colemana oraz Roberta Putnama, a także nawiązującego do nich politologa Francisa Fukuyamę (Radziszewski, 2016, s. 16–18; Stankiewicz, 2016, s. 44; Raczkowska, 2014, s. 136; Boguszewski, 2016, s. 117; *Encyklopedia zarządzania*). Zdaniem pierwszego z nich kapitał społeczny to „zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związane są z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków opartych na wzajemnej znajomości i szacunku (uznaniu), która to sieć dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci kapitału posiadanego przez kolektyw, w tym wiarygodności, która daje dostęp do kredytu w najszerszym znaczeniu tego słowa” (Bourdieu, 1986, s. 248–249). Tak

przedstawiona definicja, w nawiązaniu do myśli L. J. Hanifana, koncentruje się przede wszystkim na budowaniu relacji społecznych jako kluczowym źródle zasobów. P. Bourdieu podkreśla tutaj znaczenie zbiorowości (mniej lub bardziej trwałych), jednak opartych na wartościach związanych m.in. z zaufaniem i szacunkiem. Dzięki tym relacjom człowiek może korzystać z różnych zasobów wytwarzanych przez daną zbiorowość, a to w konsekwencji przyczynia się do jego rozwoju zarówno w społeczeństwie, jak i w państwie (Bourdieu, 1986, s. 248–249; *Encyklopedia zarządzania*; Działek, 2011 s. 102). Innym badaczem, który podjął się analizy koncepcji kapitału społecznego, jest amerykański socjolog J. Coleman. W swojej książce *Fundations of Social Theory*, wskazuje, że jest on naturalnym zasobem, który znajduje się w relacjach międzyludzkich w ramach danej społeczności. Podkreśla również istotność zaufania oraz jedności w budowaniu trwałych relacji. Jego zdaniem kapitał tworzony jest wśród ludzi i przez ludzi. W swoich rozważaniach utożsamia on kapitał społeczny również z pewnego rodzaju podmiotami, stanowiącymi część struktury społecznej, które swoją obecnością i aktywnością – w dalszej perspektywie – ułatwiają podejmowanie działań zbiorowych oraz osiąganie wspólnych celów, a te z kolei umożliwiają, podobnie jak wskazuje P. Bourdieu, rozwój człowieka (Coleman, 1990, s. 300–302; Bourdieu, 1986, s. 248–249; Radziszewski, 2019, s. 17; Baraniecka, 2014, s. 23; *Encyklopedia zarządzania*; Działek, 2011, s. 102–103). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na cechy społecznego zaangażowania, jakie w odwołaniu do teorii wskazanych tu autorów wskazuje R. Putnam. Wśród nich wymienia on sieci, normy oraz społeczne zaufanie. Podkreśla przy tym, że tak charakteryzujący się kapitał społeczny ułatwia efektywność a z nią dobrą realizację założonych działań oraz współpracę, która przynosi korzyści każdej ze stron (Baraniecka, 214, s. 23; Putnam, 2000 s. 19–23; *Encyklopedia zarządzania*; Sroczyńska, 2007, s. 54–55). Istotnym uzupełnieniem tak definiowanego kapitału społecznego jest niewątpliwie myśl F. Fukuyamy. Kapitał społeczny, zdaniem amerykańskiego politologa, to „zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i umożliwiających im skuteczne współdziałanie” (Fukuyama, 2003, s. 169).

Reasumując, definicje kapitału społecznego wszystkich przywołanych wyżej autorów wskazują na kluczowość relacji społecznych jako głównego źródła zasobów – relacji, które umożliwiają współpracę oraz realizację wspólnych celów. Wspólnymi cechami tych ujęć, poza fundamentalnością relacji, są także zaufanie, wspólne normy (wartości) oraz tzw. sieci społeczne. Każdy z tych autorów, jak można zauważyć po analizie ich dzieł i co w swoim artykule wykazuje A. Baraniecka, akcentuje różne elementy składające się na definiowanie kapitału społecznego. P. Bourdieu skupia się na korzyściach, które wynikają z przynależności do zbior-

rowości, J. Coleman oraz R. Putnam na cechach relacji oraz ich strukturze, zaś F. Fukuyama na współpracy i jej podstawach (wartościach i normach) (Baraniecka, 2014, s. 23; Raczkowska, 2014, s. 137; *Encyklopedia zarządzania*).

Pojęcie kapitału społecznego jest określeniem niezwykle szerokim, a także – z uwagi na interdyscyplinarność – interpretowanym na różne sposoby. Pełne jego scharakteryzowanie przekracza ramy niniejszego artykułu, dlatego też skupiono się jedynie na wskazaniu jego pierwotnego znaczenia, ponieważ z niego wynikają wymiary (kategorie), w ramach których współcześnie możemy rozpatrywać i badać obecność oraz działanie danych zbiorowości w ramach społeczeństwa i państwa. Taką „zbiorowością” niewątpliwie jest Kościół. Zanim jednak o tym, konieczne jest wskazanie i krótkie scharakteryzowanie wspomnianych wymiarów.

Badacze zajmujący się analizą kapitału społecznego dzielą go na różne wymiary. Podkreślają przy tym różne aspekty relacji, a także odnoszą do rozmaitych cech składających się na jego definiowanie. Wśród tych wymiarów wskazać można m.in. wymiar strukturalny, wymiar poznawczy i relacyjny (Nahapiet, Ghoshal, 1998, s. 250–251; *Institute for social capital*; Raczkowska, 2014, s. 140; Sroczyńska, 2007 s. 56–58). Oczywiście nie jest to katalog zamknięty, gdyż analizując literaturę dotyczącą kapitału społecznego, można spotkać szereg innych określeń. Wymiar strukturalny, jak sama nazwa wskazuje, dotyczy struktur sieci społecznych, a także sposobu, w jaki ludzie są ze sobą powiązani. Podkreśla się tutaj pewnego rodzaju „techniczność” funkcjonowania danych zbiorowości (Nahapiet, Ghoshal, 1998, s. 251–253). Wymiar poznawczy związany jest ze wzajemnym poznaniem oraz wspólnym rozumieniem (kodów) norm i wartości, które ułatwiają obustronne zrozumienie członków danej struktury (danej grupy), a w dalszej perspektywie umożliwiają współpracę (Nahapiet, Ghoshal, 1998, s. 253–254). Z kolei wymiar relacyjny koncentruje się na szeroko rozumianych relacjach między jednostkami i grupami (na jakości oraz głębokości tych relacji) (Nahapiet, Ghoshal, 1998, s. 254–256). Każdy z tych wymiarów jest kluczowy dla właściwego funkcjonowania kapitału społecznego. Podkreślić należy, że zarówno znaczenie tych wymiarów, jak i w ogóle samo ich nazewnictwo różnić się mogą w zależności od danego kontekstu/ danej rzeczywistości. Wszystkie te wymiary tworzą jednak kompleksowy fundament, na którym budowane są relacje (a z nimi instytucje), na których dalej opiera się współpraca w ramach społeczeństwa i państwa.

W tym miejscu właściwe jest już podjęcie się analizy obecności i działania Kościoła w odniesieniu do kapitału społecznego oraz wskazanych tu jego wymiarów. Kościół, jako jedna z najstarszych instytucji zarówno religijnych, jak i społecznych, od zarania dziejów pełni istotną rolę w budowaniu i funkcjonowaniu wspólnot (Wolska, 2022; *Katechizm Kościoła Katolickiego*, pkt 1879; Olszewski, 2001, s. 135–137,

152; Boguszewski, 2016, s. 120–124). Tym samym można rzec, że Kościół jako jedna z instytucji funkcjonujących w społeczeństwie kształtuje relacje społeczne, zaufanie, normy i wartości oraz współpracę – odgrywa zatem znaczącą rolę w budowaniu kapitału społecznego i wspieraniu rozwoju społeczeństwa i państwa. Możliwe jest to dzięki tzw. funkcjom zastępczym, które historycznie pełnił w Polsce, a także tym, które pełni do dziś. Wyróżnia się wśród nich przede wszystkim funkcje: edukacyjną, charytatywną oraz mediacyjną (Dylus, 2013 s. 104–105, 108–111; Polskie Radio, 2015; Przeciszewski, 2009). Pełniona przez niego misja duszpasterska nie wyklucza misji społecznej, lecz obie wzajemnie współgrają (Dłuska, 2016, s. 65). Kościół poprzez swoją działalność edukacyjną kształtuje (naucza i wychowuje) fundamentalne aspekty (normy i wartości) wspólnotowego zrozumienia i zaangażowania, co w konsekwencji przyczynia się do tworzenia oraz wzmacniania więzi społecznych – mamy tu zatem odniesienie do kapitału strukturalnego, poznawczego oraz relacyjnego. Pełniąc misję charytatywną, Kościół pokazuje, jak istotna jest wspólnota, a z nią budowanie solidarności i wzajemnych sieci wsparcia – ukazanych w kapitałach strukturalnym, poznawczym i relacyjnym. Z kolei funkcja mediacyjna kładzie nacisk na wsparcie dobrych i harmonijnych relacji w społeczeństwie. Kościół, działając na podstawie dialogu, wzajemnego szacunku i wsparcia, naucza oraz realizuje swoje praktyczne działania w społeczeństwie. Funkcja ta również odnosi się do wszystkich trzech wymiarów kapitału społecznego (Dylus, 2013, s. 108–111; Sowiński, 2013, s. 44–45, 52). Dzięki tym funkcjom Kościół nie tylko wspiera rozwój społeczeństwa, ale – co istotne z punktu widzenia niniejszego artykułu – odgrywa dużą rolę w kształtowaniu jakości relacji budowanych w ramach tego społeczeństwa. Chcąc zatem odpowiedzieć na pytanie, czy Kościół w odniesieniu do kapitału społecznego pełni funkcję instytucji, czy aktora, nie sposób tego uczynić jednoznacznie. Kościół – jego misję, działalność, jak i samą obecność – analizować można zarówno z perspektywy instytucji, jak i aktora społecznego. Podkreślić należy, że obie role są ze sobą powiązane i wzajemnie się uzupełniają. W ujęciu „instytucji” czy też „instytucji społecznej” Kościół odnosi się do trwałych elementów ładu społecznego, usystematyzowanych i usankcjonowanych form aktywności i działalności, uznanych sposobów rozwiązywania różnych kwestii związanych ze współpracą i współżyciem, a także do pewnego rodzaju organizacji o charakterze formalnym, które pełnią ściśle określone funkcje w społeczeństwie (Dłuska, 2023, s. 48; Szacki, 2012, s. 291, 293–294). Z kolei perspektywa aktora przedstawia Kościół jako aktywnego i dynamicznego uczestnika życia społecznego, który to oddziałuje na różne aspekty funkcjonowania i rozwoju społeczeństwa – od kreowania wartości i norm, poprzez zaangażowanie w działalność edukacyjną, społeczną, charytatywną, aż po odgrywanie roli w kształtowaniu debaty publicznej (Dłuska, 2018, s. 208–213; Sowiński, 2018, s. 36–37, 43–46).

Reasumując, należy podkreślić, że rola Kościoła w odniesieniu do tworzenia i rozwoju kapitału społecznego nie ogranicza Kościoła do roli instytucji ani też aktora społecznego. Obie perspektywy są kluczowe i wzajemnie się uzupełniają. Kościół jako instytucja (instytucja społeczna) zapewnia pewien porządek, normy, strukturę oraz środki do realizacji misji religijnej i społecznej, zaś jako aktor (aktor społeczny) angażuje się w życie i relacje – funkcjonowanie i rozwój wspólnoty, odpowiadając na jej potrzeby w celu osiągnięcia dobra wspólnego. W jaki sposób działalność Kościoła w ramach funkcji edukacyjnej, charytatywnej i mediacyjnej przyczynia się do budowania kapitału społecznego? Co decyduje o tym, że Kościół pełni tutaj znaczącą funkcję? Jaką relację można wskazać między funkcjami Kościoła a wymiarami kapitału społecznego? Czy pełnione przez Kościół funkcje, są wyłącznymi funkcjami Kościoła? Jaką rolę odgrywa tutaj państwo? Próba odpowiedzi na te pytania została podjęta w odniesieniu do konkretnych przykładów, w przypadku których z jednej strony przeplata się perspektywa Kościoła jako instytucji i aktora, z drugiej zaś perspektywa kapitału strukturalnego, poznawczego i relacyjnego. Został tu omówiony przykład nauki religii – w ramach funkcji edukacyjnej, przykład Caritasu – w zakresie funkcji charytatywnej oraz dialog i mediacja Kościoła – w ramach funkcji mediacyjnej.

DZIAŁALNOŚĆ EDUKACYJNA²

Współczesna cywilizacja, współczesne społeczeństwo i państwo, współczesny Kościół, a przede wszystkim współczesny człowiek w znacznej mierze istnieją i kształtują się dzięki edukacji (Kowalewska, 2003, s. 99). Czym zatem jest edukacja? Według definicji *Encyklopedii PWN* edukacja to „ogół czynności i procesów mających na celu przekazywanie wiedzy, kształtowanie określonych cech i umiejętności”. Oznacza to, że w edukacji jako w pewnym systemie chodzi o nauczanie i wychowanie ucznia do szeroko rozumianego życia. Należy w tym miejscu zastanowić się nad znaczeniem słów „nauczanie” i „wychowanie”. Czy pojęcia te są od siebie zależne? Jeśli tak, to w jaki sposób? Jaką rolę w systemie wychowania i nauczania odgrywa Kościół, a jaką odgrywają inne podmioty, jak np. państwo? Jakże możemy wyróżnić cele i zadania stawiane procesowi nauczania i wychowania przez Kościół? Czy są one zbieżne z definicją kapitału społecznego oraz jego wymiarami? Co decyduje o tym, że Kościół odgrywa tutaj znaczącą rolę?

2 Część ta została opracowana w odwołaniu do pracy doktorskiej autorki pt. *Legitymizacja nauki religii w szkole publicznej w III Rzeczypospolitej Polskiej*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Anieli Dylus i obronionej w 2023 r. w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji WSE UKSW w Warszawie.

Nauczanie i wychowanie to elementy tworzące system edukacji – stąd też system nauczania i wychowania można rozumieć jako synonim pojęcia edukacja. Wyjaśnienie to już na samym początku wskazuje na zależność obu tych pojęć względem siebie. W celu określenia charakteru owej zależności należy wcześniej wyjaśnić ich znaczenie. Nauczanie, jak definiuje to *Encyklopedia PWN*, oznacza planową pracę nauczyciela z uczniami, której celem jest umożliwienie uczniom zdobycia niezbędnych wiadomości, umiejętności i kompetencji, by dalej mogli rozwijać i kształtować swą osobowość. Z kolei wychowanie związane jest z prowadzeniem przez nauczyciela, za pomocą właściwych metod i środków, życia oraz aktywności ucznia, co doprowadzić ma do oczekiwanych zmian w jego osobowości, tj. m.in. wykształcenia się określonych dla danej osoby właściwości, sposobu zachowywania się oraz działania w zmieniających się sytuacjach i warunkach w różnych okresach jego życia (*Encyklopedia PWN*; de Tchorzewski, 2014, s. 10; Zarzecki, 2012, s. 7).

Na wychowanie niewątpliwie oddziałuje nauczanie, które z kolei, można rzec, wynika z wychowania. Oba pojęcia są częściami składowymi edukacji. Nauczanie umożliwia zdobycie m.in. koniecznej wiedzy i umiejętności, zaś wychowanie, poprzez zdobyte kompetencje, ma na celu wykształcenie w człowieku pożądanych zmian jego osobowości, tj. ukształtowanie jego świadomości i zdolności do życia w określonej społeczności. Charakter związku między nauczaniem a wychowaniem można zatem określić jako wzajemnie uzupełniający się.

Zarówno nauczanie, jak i wychowanie można rozumieć jako pewne zadania i cele, jakie stawiane są przed systemem edukacji, tj. systemem wychowania oraz nauczania. Jaką funkcję zatem w tym systemie pełnią Kościół i nauka religii w szkole? Jakie cele stawia i jakie zadania wyznacza edukacji Kościół? Czy są one zgodne z przedstawioną definicją systemu nauczania i wychowania oraz definicją kapitału społecznego oraz jego wymiarami?

W relacjach zachodzących między państwem a Kościołem Dirk Lenschen, jak zaznacza Józef Baniak, wyróżnia cztery obszary kluczowej obecności Kościoła, co powiązać można również z obecnością religii oraz jej nauki w szkołach publicznych. Obszary te niewątpliwie można odnieść do celów, jakie Kościół stawia całemu systemowi edukacji, a także do samych funkcji szkolnego nauczania religii. Wśród tych obszarów na pierwszym miejscu znajdują się – na co szczególną uwagę zwraca również Janusz Mariański – nauczanie i przekaz podstawowych wartości, które są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania państwa o ustroju demokratycznym. Samo państwo nie może sobie wykreować tych wartości (Baniak, 2012, s. 14; Dłuska, 2017, s. 350), ponieważ utraciłoby swą neutralność światopoglądową (Juros, 1997, s. 257–264; Dłuska, 2017, s. 350), wpisaną w obowiązujący model relacji państwo–Kościół. Drugim obszarem zasadniczego znaczenia Kościoła i nauki

religii dla państwa i demokracji jest kształcenie istoty życia, tj. wychowywanie. To w czasie szkolnych lekcji religii, które są częścią całego systemu edukacji, a więc i procesu wychowania, człowiek przygotowuje się do pełnienia określonych ról społecznych oraz do podejmowania zadań i misji z nimi związanych, mających na celu osiągnięcie dobra wspólnego. Nauka religii pełni także szereg innych istotnych funkcji. Za najważniejsze z nich uznaje się funkcje integracyjno-legitymizacyjne oraz krytyczne. Pierwsze oznaczają, że podczas lekcji religii uczeń nie tylko przyswaja informacje i poznaje wartości, ale przede wszystkim ma możliwość rozwijać je. Nauka religii pomaga mu znaleźć dla nich uzasadnienie, co w konsekwencji ma doprowadzić do ukształtowania pełnej świadomości ucznia. Z kolei funkcje krytyczne związane są, jak sama nazwa wskazuje, m.in. z krytycznym, a więc w pełni świadomym, odniesieniem do rzeczywistości otaczającej ucznia. Ponadto dotyczą one również pewnej troski o wartości, o dobro każdego człowieka, o dobro wspólne. Właśnie m.in. podczas lekcji religii nabywa się umiejętności ich obrony (Baniak, 2012, s. 14; Dłuska, 2017, s. 351)³. Nauka religii w szkole, przez realizację tak scharakteryzowanych celów i zadań, pomaga uczniom w ich osobistym rozwoju i osiągnięciu pełni człowieczeństwa, a przy tym równocześnie w odnajdywaniu oraz formowaniu własnej tożsamości. Religijność – a przez nią i z nią odkrywanie prawdy i dobra – pozwala każdemu człowiekowi zrozumieć i zgłębić siebie oraz swój cel, swoją misję w świecie (tj. w społeczeństwie, państwie i Kościele). Religia, poprzez pewne uświadomienie i wtajemniczenie ucznia w prawdę o świecie, wprowadza go do życia w danej wspólnocie społecznej, m.in. w państwie, gdzie religia i wiara są obecne (Chałupniak, 2005, s. 178; Zieliński, 2008, s. 161).

W ten sposób rozumianą naukę religii, a z nią działalność Kościoła, niewątpliwie można odnieść do definicji kapitału społecznego. Kościół, nauczając religii, integruje dane grupy uczniów w zbiorowości wyznaniowe, lokalne czy też zależne od formy prowadzonej edukacji religijnej, co w dalszej perspektywie przyczynia się do wzmacniania poczucia ich przynależności do grupy (wymiar strukturalny). Nauczenie religii, jak zostało to wyżej wskazane, promuje naukę norm i wartości (wśród których wskazać można m.in. solidarność i współpracę), które prowadzą do budowania zaufania i rozwoju wszelkich relacji pomiędzy jednostkami (wymiar poznawczy i relacyjny). Konieczne jest podkreślenie tego, że nauczanie religii pogłębia naszą wiedzę oraz rozumienie życia, etycznego postępowania i społecznej odpowiedzialności, co przyczynia się do wzrostu świadomości ucznia (społeczeństwa) oraz rozwoju umiejętności współpracy w ramach różnych grup (wymiar relacyjny).

3 Szerzej na temat Kościoła i wychowania: Niewęgłowski, 2005, s. 453–460.

Podsumowując, można jednoznacznie stwierdzić, że cele stawiane systemowi edukacji przez Kościół są zbieżne z definicją kapitału społecznego oraz jego wymiarami. Funkcja edukacyjna Kościoła ma znaczącą rolę w budowaniu kapitału społecznego. Decyduje o tym m.in. fakt znaczenia obecności Kościoła i nauki religii w systemie wychowania. Rola ta wynika zarówno z tradycji, jak i wypracowanych w tym zakresie na przestrzeni lat licznych unormowań prawnych⁴. Podkreślić należy jednak, że pełniona przez Kościół misja edukacyjna nie jest jego wyłączną funkcją, ponieważ dzieli ją m.in. z państwem, które ma wpływ na zakres i formę edukacji religijnej. Kształtowanie i rozwój tej funkcji odbywa się na drodze wzajemnej współpracy państwa i Kościoła.

DZIAŁALNOŚĆ CHARYTATYWNA⁵

Kościół, oprócz misji religijnej i wychowawczo-edukacyjnej, na szeroką skalę działa również charytatywnie, niosąc swą filantropijną pomoc ludziom potrzebującym nie tylko w ramach wspólnoty kościelnej, ale również tym egzystującym poza jej ramami, którzy tej pomocy potrzebują. Jak zaznacza w swojej rozprawie habilitacyjnej Tadeusz Kamiński (2002, s. 9): „Działalność różnorodnych podmiotów związanych z Kościołami, nakierowana na niesienie pomocy osobom potrzebującym w jej w różnych wymiarach, stanowi nieodłączny – jak się wydaje – składnik obecności wspólnot wyznaniowych w życiu społecznym. Trudno wyobrazić sobie dzieje chrześcijaństwa bez praktykowania dobroczynności opartej na zasadzie miłości bliźniego i określanej mianem *caritas*”. Współcześnie można wskazać wiele form, przez które owa pomoc jest niesiona, jednak mając na uwadze cel niniejszego artykułu, wskazać należy przede wszystkim katolicką organizację charytatywną – Caritas, która działa nie tylko w Polsce, ale również na świecie. Jaką rolę w ramach działalności charytatywnej pełni Kościół, a jaką państwo? Jakie możemy wyróżnić cele i zadania stawiane prowadzonej przez Kościół działalności charytatywnej? Czy są one zbieżne z definicją kapitału społecznego oraz jego wymiarami? Co przesądza

4 Temat unormowań prawnych dot. nauki religii w szkole jest zagadnieniem bardzo szerokim, obejmującym swoim zasięgiem szereg dokumentów międzynarodowych, europejskich i krajowych. Zagadnienie to autorka celowo pomija w niniejszym artykule, skupiając się na istotnych z punktu widzenia definiowania kapitału społecznego celach i zadaniach nauki religii w szkole. Szerzej na temat unormowań prawnych dot. nauki religii w szkole autorka pisze m.in. w swojej pracy doktorskiej pt. *Legitymizacja nauki religii w szkole publicznej w III Rzeczypospolitej Polskiej*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Anieli Dylus i obronionej w 2023 r. w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji WS-E UKSW w Warszawie.

5 Część ta została opracowana w odwołaniu do pracy magisterskiej autorki pt. *Relacje państwo–Kościół w ujęciu Helmuta Jurosa*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Anieli Dylus i obronionej w 2016 r. w Instytucie Politologii WNHiS UKSW w Warszawie.

o tym, że Kościół odgrywa tutaj znaczącą rolę? W celu odpowiedzi na te pytania niezbędne jest odwołanie się do historii i zakresu funkcjonowania Caritas w Polsce.

Instytucja Caritas w Polsce, jak można przeczytać na jej oficjalnej stronie internetowej, „odwołuje się do tradycji pracy charytatywnej Caritas sprzed 1950 roku”. Czas okupacji przyczynił się także do radykalnego ograniczenia kościelnej działalności charytatywnej. „W 1950 roku wskutek działań władz komunistycznych nastąpiła likwidacja kościelnych struktur Caritas w Polsce, przejęcie majątku tej instytucji...” (Kamiński, 2002, s. 239). Jak zaznacza T. Kamiński, ożywienie działalności charytatywnej Kościoła w Polsce powiązane było z kryzysem przełomu lat 70. i 80. oraz z wprowadzeniem 13 grudnia 1981 roku stanu wojennego. Wówczas z zagranicy napływały dary, które należało w jakiś sposób rozdzielić, czym zajmowali się wolontariusze związani z Kościołem. W 1986 roku Episkopat Polski dokonał zatwierdzenia *Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski o pracy charytatywnej w parafiach*, podporządkowując sobie w ten sposób „ochotniczą” działalność dobroczynną (Kamiński, 2012, s. 241).

„Podstawą formalnoprawną odbudowywania struktur Caritas w Polsce stała się uchwalona 17 maja 1989 roku *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego*” (Kamiński, 2002, s. 242), na podstawie której do dziś działa ta instytucja. W myśl zawartego w niej art. 7 pkt 2 Caritas Polska, jako instytucja o zasięgu krajowym, oraz Caritas diecezji są osobami prawnymi, a jak wskazuje art. 38 pkt 1: „Osoby prawne mają prawo prowadzenia właściwej dla każdej z nich działalności charytatywno-opiekuńczej”. Jednak, jak zaznacza T. Kamiński, o możliwości tworzenia organizacji przeciwdziałających patologiom społecznym oraz prowadzenia działalności charytatywno-opiekuńczej, które pod względem prawnym zrównane są z działalnością państwa w tym zakresie, mówi także ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Politolog podkreśla, że art. 21a „mówiący o zrównaniu działalności pomocowej kościelnych osób prawnych z analogiczną działalnością instytucji państwowych wprowadzony został do ustawy po ratyfikacji konkordatu między Rzeczpospolitą Polską i Stolicą Apostolską” (Kamiński, 2002 s. 208–209).

W Polsce od 10 października 1990 roku, kiedy to dekretem kardynała Józefa Glempa – ówczesnego przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski (KEP) – powołano „Caritas Polska jako duszpasterską instytucję charytatywną Episkopatu Polski” (Kamiński, 2002, s. 244), nadzór nad nią pełni właśnie KEP. Z kolei w 2004 roku Caritas Polska zyskała status organizacji pożytku publicznego (Kamiński, 2002, s. 246; *Caritas Polska*)⁶, co w konsekwencji przyczyniło się do zmian w statusie instytucji, zwłaszcza w punkcie dotyczącym celu jej działania. T. Kamiński (2002,

6 Szerzej na temat historii działania Caritas w Polsce oraz jej reaktywacji: Kamiński, 2002, s. 239–287.

s. 250) wskazuje, że rozróżniono w nim kościelną działalność opartą na miłosierdziu i działalność pożytku publicznego. „Rozróżnienie to było konieczne, aby Caritas, jako kościelna osoba prawna, mogła prowadzić zarówno działalność miłosierdzia nadzorowaną i kontrolowaną przez Konferencję Episkopatu Polski, jak i działalność pożytku publicznego w oparciu o środki publiczne, kontrolowaną i nadzorowaną przez KEP oraz władze państwowe w zakresie ustalonym w ustawie o działalności pożytku publicznego i w innych ustawach” (Kamiński, 2002, s. 250). Tym samym podkreślić należy istotność tworzonych i rozwijanych sieci współpracy, które budują kapitał społeczny. Caritas działa zarówno na poziomie lokalnym, krajowym, jak i międzynarodowym. W pracę na rzecz tej organizacji zaangażowanych jest szereg różnych grup społecznych: wolontariusze, darczyńcy, parafie oraz inne organizacje pozarządowe i instytucje publiczne (*Caritas – Struktura; Caritas – Wolontariat*; Stawarz, 2020, s. 285–294).

Zmierzając do odpowiedzi na pytanie o rolę Kościoła i państwa w ramach funkcjonowania działalności charytatywnej, należy zastanowić się nad podziałem kompetencji między stroną kościelną a państwową przy prowadzeniu tej działalności. Ukształtowane obecnie relacje państwo–Kościół, oparte na skoordynowanej separacji i nastawione na współpracę, mają przełożenie także na relacje oraz działania Kościoła i państwa w odniesieniu do Caritas, który funkcjonuje na styku działalności charytatywnej Kościoła i polityki społecznej państwa. Jak zaznacza Kamiński (2002, s. 281), „konieczność podejmowania współpracy z administracją publiczną została zawarta nie tylko w statutach Caritas (...), ale i w ważnych dokumentach programowych Kościoła w Polsce”. Dodatkowo obowiązująca współcześnie ustawa o pomocy społecznej, jak też uchwalona wcześniej ustawa z 29 października 1990 roku, która została jednak uchylona, zakłada współpracę administracji publicznej z podmiotami niepublicznymi, obejmującymi także podmioty kościelne (Kamiński, 2002, s. 282; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, art. 2, pkt 2). Mimo początkowych trudności przyjęte regulacje zakładające współpracę stworzyły możliwości rozwoju nie tylko instytucji Caritasu, ale dały one możliwość zarówno Kościołowi, jak i państwu podjęcia współpracy skierowanej na minimalizację pojawiających się problemów społecznych, a w konsekwencji osiągnięcia dobra wspólnego. Współcześnie, dzięki wypracowanemu modelowi relacji państwo–Kościół, oba podmioty w realizacji swych zadań, wśród których znajduje się m.in. pomoc potrzebującym, mogą się wzajemnie uzupełniać i wspierać. Jak wskazuje T. Kamiński (2002, s. 286–287), przykładem takiej współpracy jest chociażby to, że działalność Caritas (na szczeblu parafialnym) brana jest pod uwagę w opracowywanych przez gminy strategiach zmierzających do rozwiązywania problemów społecznych, a z kolei sama instytucja Caritas bardzo często nawiązuje współpracę

ze świeckimi czy też samorządowymi organami chociażby przy organizacji wakacyjnego wypoczynku dla dzieci.

Zatem podobnie jak w przypadku działalności edukacyjnej i nauki lekcji religii w szkole, tak też w przypadku działalności charytatywnej i Caritas współpraca między Kościołem a państwem jest ściśle określona i oparta na niezależności obu podmiotów, a także na ich współpracy.

Wśród zadań, jakie wypełnia współcześnie Caritas i na które wskazuje statut instytucji, można wymienić m.in. działalność wychowawczo-edukacyjną realizowaną przez organizowanie i prowadzenie kursów dla pracowników, wolontariuszy i innych osób wspierających Caritas, analizę przyczyn biedy i w odwołaniu do niej opracowywanie programów nastawionych na jej minimalizowanie, organizowanie pomocy materialnej dla potrzebujących i ubogich, prowadzenie na szeroką skalę działalności charytatywnej wśród osób potrzebujących, w tym szczególnie rodzin, dzieci, młodzieży, seniorów, osób niepełnosprawnych, osób uzależnionych, a także uchodźców i migrantów (Kamiński, 2002, s. 250–251; *Statut Caritas Polska*, 2018, § 6–7; Przygoda, 2020, s. 104–106).

Tak funkcjonującą instytucję Caritas zdecydowanie można odnieść do definicji kapitału społecznego. Kościół, podejmując działania charytatywne w ramach Caritas, posiada bardzo dobrze rozwinięte sieci różnych grup społecznych, które współpracują ze sobą na rzecz założonych celów – umożliwia to m.in. organizację pomocy na szeroką skalę oraz wzmacnia poczucie więzi i aktywności w ramach tych grup (wymiar strukturalny). Instytucja Caritas poprzez swoje działania, charakteryzujące się przejrzystością oraz koncentracją na pomocy potrzebującym, zwiększa zaufanie zarówno do siebie, jak i grup (organizacji) włączających się w tę pomoc. W konsekwencji przyczynia się to do zwiększania zaangażowania społecznego, a z nim m.in. do rozwoju form pomocy (np. przez organizacje zbiorów żywności, środków na stypendia, pomocy powodzianom itd.). Podkreślić należy, że wszystkie te działania wymagają funkcjonowania w ramach pewnych norm etycznych i altruistycznych, co też przyczynia się do rozwoju naszej wiedzy na temat etycznego postępowania, a z nim społecznej odpowiedzialności i niezbędnej w tym zakresie współpracy (wymiar poznawczy i relacyjny).

Cele stawiane działalności charytatywnej prowadzonej przez Kościół są zbieżne z definicją kapitału społecznego oraz jego wymiarami. Można zatem jednoznacznie stwierdzić, że funkcja charytatywna Kościoła odgrywa znaczącą rolę w budowaniu kapitału społecznego. Przesądza o tym fakt znaczenia obecności Kościoła i prowadzonej przez niego działalności charytatywnej m.in. poprzez instytucję Caritas w systemie pomocy społecznej państwa. Rola ta, podobnie jak w przypadku działalności edukacyjnej, wynika zarówno z tradycji, jak i wypra-

cowanych w tym zakresie i przytoczonych wyżej unormowań prawnych. Funkcja charytatywna nie jest jednak wyłączną domeną Kościoła, ale funkcją dzieloną m.in. z państwem. Kształtowanie i rozwój tej funkcji opiera się na współpracy państwa i Kościoła, które dzięki temu mogą osiągać większą skuteczność w budowaniu zintegrowanych, solidarnościowych i skutecznych w niesieniu pomocy społeczeństw.

DZIAŁALNOŚĆ MEDIACYJNA

Mediacja, jak podkreśla Włodzimierz Broński, „to sztuka wypracowywania porozumienia pomiędzy zwaśnionymi stronami przy udziale osoby mediatora – kreatora procesu porozumienia, który wnosi swoistą wartość dodaną (tj. własne poglądy, postawę, wartości, zaangażowanie) przy zachowaniu zasad bezstronności (...) i neutralności” (2021, s. 110). Zjawisko mediacji, jak podkreśla duchowny, uregulowane jest w wielu dokumentach – a co istotne, żaden z nich nie wyklucza możliwości pełnienia przez duchownego czy też przez Kościół funkcji mediatora (Broński, 2021, s. 111)⁷. Człowiek ze swojej natury jest istotą społeczną, zaś konflikty to w pełni naturalny i często nieunikniony element relacji. Mogą one występować w relacjach międzyludzkich zarówno w małych grupach społecznych, jak i w obrębie państwa czy Kościoła. Odpowiednimi narzędziami służącymi do ich rozwiązania są niewątpliwie dialog oraz związana z tym próba skupienia się na najwyższych wartościach w celu zażegnania powstałego sporu (Broński, 2021, s. 112). Kościół w Polsce na przestrzeni lat niejednokrotnie odgrywał kluczową rolę w mediacjach społecznych, ale również politycznych i międzyludzkich (Wojtysiak, 2024; Nakielska, 2014, s. 179–183). Taką rolę odgrywa również do dziś. Pełniona przez niego funkcja mediacyjna wynika zarówno z tradycji oraz historycznego znaczenia Kościoła jako instytucji kształtującej i rozwijającej polską tożsamość (Dylus, 2013, s. 106), jak również z miejsca, jakie Kościół zajmuje w życiu zarówno społecznym, jak i publicznym. Omówienie działalności mediacyjnej Kościoła w kontekście kapitału społecznego jest zadaniem nieco trudniejszym niż scharakteryzowanie funkcji edukacyjnej i charytatywnej, czego dokonano już wyżej. Stąd też uwaga została tutaj skupiona wokół celów i zadań stawianych działalności mediacyjnej realizowanej przez Kościół oraz zestawienia ich z definicją kapitału społecznego. Podjęta w niniejszej części została również próba przedstawienia przykładów tzw. mediacji Kościoła w Polsce na przestrzeni lat, by w konsekwencji móc udzielić odpowiedzi na pytanie o to, czy Kościół odgrywa tutaj znaczącą rolę oraz czy działalność mediacyjna, podobnie jak edukacyjna i charytatywna, jest działalnością, którą Kościół realizuje we współpracy z państwem.

7 Szerzej na temat mediacji w systemie prawnym: Rogozińska, 2018, s. 91–98.

Działalność mediacyjna Kościoła koncentruje się przede wszystkim na dążeniu do dialogu oraz łagodzeniu wszelkich konfliktów zakłócających ten dialog i możliwość prowadzenia współpracy (Romanko, 2015, s. 161; Mazur, 2014, s. 113). Wśród celów i zadań prowadzonej przez Kościół działalności wyróżnić można kilka kluczowych obszarów, z których każdy odnosi się do wartości chrześcijańskich, a z nimi również do wartości i wymiarów kapitału społecznego. Pierwszy obszar to przede wszystkim dążenie do budowania pokoju oraz pojednania w relacjach (wymiar relacyjny, ale także strukturalny). Kościół dowiódł niejednokrotnie, że prawdziwą wartością w rozwiązywaniu konfliktów jest dialog oraz szukanie możliwości wypracowywania trwałych porozumień między zwaśnionymi stronami. Przykładem, który obrazuje taki rodzaj działań realizowanych przez Kościół, jest m.in. wspieranie negocjacji w czasach PRL, a zwłaszcza podczas przygotowań i samych obrad okrągłego stołu, gdzie jedną ze stron uczestniczących w negocjacjach byli przedstawiciele Kościoła. Negocjacje te, wraz z szeregiem innych wydarzeń towarzyszących, doprowadziły do pokojowej transformacji ustrojowej w Polsce, a z nią nowego otwarcia również dla Kościoła oraz jego działalności i relacji z państwem. Działania Kościoła stanowiły odpowiedź na narastające napięcia społeczne i polityczne między opozycją a władzą komunistyczną oraz rosnącą potrzebę nawiązania dialogu. Kościół, dzięki swojemu autorytetowi, zaufaniu społecznemu oraz utrzymanej niezależności od państwa, stał się instytucją stabilizującą sytuację oraz wolną dla działań społecznych i budowania wspólnoty (Waniek, 2014, s. 77–83). Jego działania niewątpliwie przyczyniły się do rozwoju demokratycznego państwa, a z nim kapitału społecznego. Kolejnym przykładem realizowania misji mediacyjnej jest promowanie przez Kościół od zarania dziejów idei solidarności społecznej, a z nią współpracy na rzecz dobra wspólnego. Celem jest tutaj nie tylko budowanie relacji i więzi społecznych przekraczających wszelkie podziały klasowe, religijne, polityczne czy narodowe (wymiar strukturalny i relacyjny), ale również promowanie i rozwijanie norm tych relacji w ramach działań na rzecz drugiego człowieka, na rzecz dobra wspólnego (wymiar poznawczy i relacyjny). Wśród licznych przykładów działań podejmowanych przez Kościół w tym zakresie są m.in. inicjatywy ekumeniczne, których celem jest zbliżenie się oraz współpraca różnych grup wyznaniowych. Kościół na przestrzeni lat organizował liczne inicjatywy mające na celu spotkanie i budowanie relacji między przedstawicielami różnych wyznań (wspólne modlitwy, seminaria, konferencje, wyjazdy integracyjne). Wydarzeniem, które na stałe wpisało się w ową działalność Kościoła w Polsce – są Światowe Dni Modlitwy. Tego typu działania niewątpliwie umożliwiają budowanie więzi solidarności oraz wspólnoty – w duchu wzajemnego szacunku. Istotnym elementem w tym obszarze, na który niejednokrotnie wskazywał Jan Paweł II, jest dialog teologiczny (dialog

ekumeniczny), polegający na rozpoznawaniu i zrozumieniu różnic, a także wzajemnym zbliżaniu się w cechach, które łączą dane wspólnoty. Podkreślić należy w tym miejscu, że działalność Kościoła w tym zakresie nie ogranicza się jedynie do wymiaru duchowego, ale dotyczy ona również edukacji i pomocy na rzecz ubogich (Bujak, 2009, s. 16–95; *Polska Rada Ekumeniczna*; *JP2online*¹). Trzecim przykładem, który warto tutaj wyróżnić, jest działalność Kościoła jako mediatora w obszarze ochrony godności ludzkiej i praw człowieka. Inicjatywy podejmowane w tym zakresie służą przede wszystkim zapewnieniu poszanowania podstawowych praw człowieka każdej istocie, a zwłaszcza tym marginalizowanym, represjonowanym czy narażonym na przemoc. Przykładem realizacji tego typu działań są m.in. wydarzenia ostatnich czasów związane ze wsparciem migrantów i uchodźców w ramach kryzysów migracyjnych. Dzięki globalnemu zasięgowi działalności oraz moralnemu autorytetowi Kościół stał się głosem w obronie najsłabszych. Działania Kościoła miały na celu nie tylko wsparcie dla migrantów i uchodźców, ale przede wszystkim mediację w państwach, organizacjach międzynarodowych oraz między nimi. Kościół odegrał w tym zakresie istotną rolę, m.in. zabierając głos w licznych homiliach oraz organizując spotkania i inicjatywy edukacyjne (Polskie Radio, 2016; Ekai, 2018; Episkopat.pl, 2024; Franciszek, 2000; Sowiński, 2021, s. 97–106). Przez swoje działania przeciwdziałal i przeciwdziała wykluczeniu migrantów i uchodźców, wskazując na ich rolę jako pełnoprawnych członków wspólnoty globalnej. Ponadto Kościół w tak podejmowanych działaniach przyczynia się także do budowania solidarności i wzajemnego zrozumienia w państwach dotkniętych wyzwaniami migracyjnymi.

Reasumując, tak funkcjonującą działalność mediacyjną Kościoła bezsprzecznie można łączyć z definicją kapitału społecznego oraz jego wymiarami. Kościół, podejmując działania medacyjne w ramach prowadzonego przez siebie dialogu czy to w obszarze wypracowywania kompromisu, rozwiązywania konfliktów, budowania solidarności, rozwoju współpracy na rzecz dobra wspólnego, czy też stawania w obronie praw i godności człowieka, posiada bardzo dobrze rozwinięte sieci społeczne. Kościół to otwarta przestrzeń dla spotkań i rozwoju różnych grup społecznych. Działania podejmowane są tutaj zarówno w wymiarze lokalnym, jak i krajowym oraz międzynarodowym (wymiar strukturalny). Kościół to instytucja działająca od dawien dawna, instytucja o długiej tradycji i znaczeniu na przestrzeni lat, stąd też Kościół często naturalnie postrzegany jest jako mediator. W takiej roli sprawdził się już niejednokrotnie historycznie, takiej roli często oczekuje się od niego współcześnie. Choć podkreślić należy, że z uwagi na liczne wydarzenia próbujące podważyć jego autorytet obecnie kwestia ta jest mocno dyskusyjna (Wojtysiak, 2024; Czackowska, 2024, s. 6–7). Niemniej z uwagi na szeroką aktywność Kościoła w przestrzeni społecznej (w obszarze edukacyjnym, charytatywnym i me-

diacyjnym), cieszy się on nadal zaufaniem (choć zauważalna jest obecnie tendencja spadkowa w tym aspekcie) (Przeciszewski, 2020; *Dialog w Kościele i społeczeństwie. Synod 2021–2024*). Kościół wciąż postrzegany jest jako instytucja wspierająca dialog, relacje i współpracę (wymiar relacyjny). Podkreślić należy także, że dzięki nauczaniu etycznemu Kościół (przez katechezy, działalność edukacyjną, homilie i inne prace religijne) nieustannie wspiera postawy charakteryzujące się solidarnością, altruizmem oraz gotowością do współpracy i zrozumienia na rzecz drugiej osoby, na rzecz dobra wspólnego i całego społeczeństwa (wymiar poznawczy i relacyjny). Stąd też można uznać, że cele stawiane działalności mediacyjnej prowadzonej przez Kościół są zbieżne z definicją kapitału społecznego oraz jego wymiarami. Funkcja mediacyjna Kościoła odgrywa znaczącą rolę w budowaniu kapitału społecznego. Przesądza o tym fakt znaczenia obecności Kościoła i prowadzonej przez niego działalności mediacyjnej na przestrzeni lat – a zwłaszcza w relacji z państwem. Kościół przyczynia się do budowania ładu społecznego dzięki zdolności do jednoczenia ludzi wokół wspólnych norm i wartości, takich jak wskazywane już wyżej solidarność, dialog, współpraca. Posiada on zdolność do tworzenia przestrzeni otwartej – przestrzeni dialogu, który łagodzi wszelkie konflikty (*Dialog w Kościele i społeczeństwie. Synod 2021–2024*, Bujak, 2009, s. 44–46). Niewątpliwie przyczynia się to do wzmacniania i rozwoju więzi społecznych. Znacząca rola Kościoła w tym zakresie, podobnie jak w przypadku działalności edukacyjnej i charytatywnej, wynika zarówno z tradycji, jak również z zrealizowanych w tym zakresie pozytywnie zakończonych mediacji. Funkcja mediacyjna nie jest wyłączną domeną Kościoła, ale funkcją dzieloną m.in. z państwem. Realizacja tej funkcji opiera się na współpracy Kościoła i państwa, choć oba podmioty, z uwagi na swoją autonomię i niezależność, działają w różnych sferach. Kościół skupia się bardziej na kwestiach duchowych i etycznych, zaś państwo bardziej na kwestiach prawnych i administracyjnych. Jednak ich współpraca umożliwia realizację dialogu dążącego do wypracowywania jak najlepszych w danym zakresie rozwiązań (Romanko, 2015, s. 151–169; *Stowarzyszenie Mediatorzy Polscy*, Dylus, 2013, s. 105–106).

KOŚCIÓŁ I JEGO ROLA W BUDOWANIU ZINTEGROWANYCH I WSPÓŁPRACUJĄCYCH SPOŁECZNOŚCI

Czasy współczesne, jak dostrzega Tadeusz Panuś, dają człowiekowi wiele możliwości, ale jednocześnie niosą wiele zagrożeń i niebezpieczeństw. Pluralizm idei, poglądów, ale także wartości, który zarówno na świecie, w Europie, jak i w Polsce jest coraz wyraźniej zauważalny, dotyczy nie tylko człowieka, ale przede wszystkim państwa i demokracji, a także Kościoła. Daje on m.in. większe możliwo-

ści i szersze pola rozwoju, ale jednocześnie w pewien sposób utrudnia odnalezienie się w danych okolicznościach, a ponadto poniekąd przyczynia się do zaniku wartości fundamentalnych. Odwołując się do myśli francuskiego socjologa Emila Durkheima, T. Panuś podkreśla tutaj, co zauważa też J. Baniak, przywołując myśl Dirka Lenschena, duże znaczenie religii, w tym zwłaszcza Kościoła w państwie – jako instytucji budującej, rozwijającej i wzmacniającej więzi społeczne. Szczególną rolę odgrywa tutaj przywołana wyżej nauka religii w szkole, w czasie której uczeń może zdobyć wiedzę niezbędną do osiągnięcia świadomości i dojrzałości, by dalej móc kształtować relacje z innymi i żyć w danej wspólnotcie społecznej oraz aktywnie działać na jej rzecz (Panuś, 2007; Dłuska, 2017, s. 351; Dłuska, 2023, s. 54). Nauka religii, jak zauważa Bogusław Milerski (1998, s. 120), ma za zadanie „pomóc uczniowi w chrześcijańskim samorozumieniu, w wyborze sposobów działania oraz ogólnej orientacji w świecie”. Istotne znaczenie mają w tym miejscu również inne obszary aktywności Kościoła w ramach przestrzeni społecznej (i publicznej), a związane m.in. z działalnością charytatywną i mediacyjną Kościoła. Człowiek po osiągnięciu świadomości i dojrzałości posiada pełną możliwość angażowania się w te obszary – zawierzania w ich ramach relacji międzyludzkich oraz podejmowania działania i współpracy.

Kościół, odgrywając znaczącą rolę w budowaniu kapitału społecznego, taką rolę odgrywa również w budowaniu zintegrowanych i współpracujących społeczności. Jak to przekłada się na praktykę w odwołaniu do omówionych wyżej obszarów działalności Kościoła?

Pełniąc funkcję edukacyjną, charytatywną i mediacyjną, Kościół jest jednocześnie miejscem spotkań, w którym uczniowie (społeczeństwo) zdobywają wiedzę, uczą się norm i wartości, a także etycznego działania, które mogą wykorzystać w budowaniu relacji oraz podejmowaniu działań na podstawie wypracowanych: zaufania, solidarności i współpracy (Dylus, 2013, s. 107–108). Kościół, dzięki szeroko rozwiniętym strukturom, zarówno w obszarze edukacji (szkoły, grupy katechetyczne, spotkania formacyjne) (Jan Paweł II, 1979), w obszarze charytatywnym (Caritas i jego struktury lokalne, krajowe i międzynarodowe) (*Caritas – Struktura*), jak i w obszarze mediacyjnym (Polska Rada Ekumeniczna, Rada ds. Dialogu Religijnego KEP) (*Ekumenia.pl*; *Episkopat.pl*) tworzy przestrzeń do nawiązywania relacji między ludźmi. Wspólne uczestnictwo w zorganizowanych grupach czy na rzecz wspólnych celów niewątpliwie sprzyja budowaniu zaufania i wsparcia. Tak przedstawiające się sieci społeczne (i relacje w ich ramach) stanowią fundamentalną podstawę działania i rozwoju kapitału społecznego, który wraz z pozostałymi cechami (wymiarami) wzmacnia zdolność społeczeństwa do współdziałania na rzecz dobra wspólnego oraz rozwiązywania wszelkich problemów (Dylus, 2013,

s. 105–106, 111). Należy w tym miejscu podkreślić, że Kościół to również przestrzeń, w której prowadzi się wiele inicjatyw edukacyjnych – nie tylko tych o charakterze religijnym, ale – co istotne – także społecznym. Dzięki nauce religii, ale również organizowaniu różnego rodzaju katechez, spotkań formacyjnych, warsztatów, społeczeństwo może rozwijać swoje kompetencje – niezbędne do życia w zbiorowości, do życia w państwie. Istotnym obszarem działalności Kościoła jest również promowanie norm społecznych i wartości, takich jak solidarność czy otwartość na potrzeby drugiego człowieka. Odpowiednio przyswojone oraz ukształtowane normy i wartości wzmacniają zaufanie do takich zbiorowości, a idąc dalej – do Kościoła i państwa. Możliwa dzięki nim jest także zdolność tak ukształtowanego i zintegrowanego społeczeństwa do wspólnego działania, do współpracy (Dylus, 2013, s. 105–106, 108). Ostatnim elementem, na jaki należy tutaj również wskazać, jest fakt, że Kościół stanowi również przestrzeń wsparcia w sytuacjach kryzysowych i tych wymagających pomocy. Realizuje ją, jak zostało to przedstawione w niniejszym artykule, poprzez działania charytatywne (organizując zarówno pomoc materialną, jak i duchową) oraz poprzez działania mediacyjne (wspierając dialog i współpracę między różnymi grupami). Konkludując, należy podkreślić, że obecność oraz tak scharakteryzowana działalność Kościoła umożliwiają współpracę różnych grup społecznych opartą na wspólnie wykształconych normach i wartościach oraz wspólnie przyswiecającym im celu działania. Kościół zatem przyczynia się i odgrywa znaczącą rolę w tworzeniu oraz funkcjonowaniu zintegrowanych społeczności, których celem jest współpraca na rzecz dobra wspólnego, na rzecz rozwiązywania problemów, z którymi zmagają się społeczeństwo i które to cele integrują ludzi wokół budowania zjednoczonych zbiorowości.

Kapitał społeczny, najprościej rzecz ujmując, oznacza pewien zasób społeczny na który składają się relacje międzyludzkie, normy (i wartości) społeczne oraz współpraca – umożliwiające dalej podejmowanie działań na rzecz osiągnięcia wspólnych celów (dobra wspólnego). Kościół jako instytucja oraz aktor społeczny, charakteryzuje się tradycją a z nią głęboko zakorzenionym znaczeniem nie tylko religijnym, ale również kulturowym i społecznym. Celem niniejszego artykułu była próba odpowiedzi na pytanie dotyczące roli Kościoła (i jego relacji z państwem) w budowaniu kapitału społecznego. Odpowiadając na to pytanie, w nawiązaniu do podjętych wyżej rozważań, należy jednoznacznie stwierdzić, że Kościół odgrywa znaczącą rolę w budowaniu kapitału społecznego. Podkreślić trzeba jednak, że działania, które podejmuje w przestrzeni życia społecznego (oraz publicznego), nie

są jego wyłączną domeną, ale funkcją, którą dzieli m.in. z państwem. Współpraca w tym zakresie, zgodnie z obowiązującym modelem relacji państwo–Kościół odbywa się na zasadzie autonomii i współpracy.

Bibliografia

- Baniak, J. (2012). Wprowadzenie: Demokracja i społeczeństwo obywatelskie a religia i Kościół. W: J. Baniak (red.). *Religia i Kościół w społeczeństwie demokratycznym i obywatelskim w Polsce. Między losem a wyborem* (7–19.). Poznań: Wyd. Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Baraniecka, A. (2014). Raportowanie o poziomie kapitału społecznego – stan obecny i perspektywy. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 338, 20–39.
- Boguszewski, R. (2016). Kapitał społeczny a religijność. *Zeszyty Naukowe KUL*, 4 (236), 117–131.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. W: J. Richardson (red.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (241–258). New York: Wyd. Greenwood Press.
- Broński, W. (2021). Duchowny jako mediator. *Studia Prawa Wyznaniowego*, 24, 109–128.
- Bujak, J. (2009). Aby wszyscy stanowili jedno. Wprowadzenie do zagadnień ekumenicznych. Szczecin: Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Caritas Polska. Pobrano z: <https://caritas.pl/o-nas/> (10.12.2024).
- Caritas – Struktura. Pobrano z: <https://caritas.pl/struktura-i-kierownictwo/> (10.12.2024).
- Caritas – Wolontariat. Pobrano z: <https://caritas.pl/wolontariat/> (10.12.2024).
- Chałupniak, R. (2005). Między katechezą a religioznawstwem. Nauczanie religii katolickiej w szkole publicznej w Niemczech w latach 1945–2000. Opole: Wyd. Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge. Massachusetts and London: Wyd. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Czaczkowska, E. K. (2024). Czas na mediacje. *Niedziela*, 3, 6–7.
- Dialog międzyreligijny i ekumeniczny. *JP2online*. Pobrano z: <https://jp2online.pl/publikacja/dialog-miedzyreligijny-i-ekumeniczny;UHVibGljYXRpb246MzQ=> (12.12.2024).
- Dialog w Kościele i społeczeństwie. Synod 2021–2024. (2004). Pobrano z: <https://synod.org.pl/dialog-w-kosciele-i-spoleczenstwie/> (12.12.2024).

- Dimensions of Social Capital Theory. *Institute for social capital*. Pobrano z: <https://www.socialcapitalresearch.com/literature/theory/dimensions/> (5.12.2024).
- Dłuska, K. (2018). Kościół jako aktor w sferze publicznej i jego miejsce w sferze politycznej. *NURT SVD*, 2, 199–214.
- Dłuska, K. (2017). Nauka religii w szkole publicznej – kościelny przywilej czy służba demokracji? *NURT SVD*, 2, 336–353.
- Dłuska K. (2023). Legitymizacja nauki religii w szkole publicznej w III Rzeczypospolitej Polskiej. *Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Anieli Dylus i obroniona w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji WS-E UKSW w Warszawie*.
- Dłuska, K. (2016). Relacje państwo–Kościół w ujęciu Helmuta Jurosa. *Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Anieli Dylus, obroniona w Instytucie Politologii WNHIS UKSW w Warszawie*.
- Dylus, A. (2013). Kościół a społeczeństwo obywatelskie. *Atheneum*, 38, 103–115.
- Dwadzieścia Punktów Działalności Duszpasterskiej ws. migrantów i uchodźców. *Ekai*. Pobrano z: <https://www.ekai.pl/dokumenty/dwadzieścia-punktow-dzialalnosci-ws-migrantow-i-uchodzcow/> (12.12.2024).
- Działek, J. (2011). Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3 (45), 100–118.
- Edukacja. *Encyklopedia PWN*. Pobrano z: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/edukacja;3896542.html> (10.12.2024).
- Franciszek. (2000). Encyklika Fratelli Tutti – O braterstwie i przyjaźni społecznej. Pobrano z: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_enciclica-fratelli-tutti.html (12.12.2024).
- Fukuyama, F. (2003). Kapitał społeczny. W: L. E. Harrison, Huntington S. P. (red.). *Kultura ma znaczenie* (163–184). Kraków: Wyd. Zysk i S-ka.
- Hanifan, L. J. (1916). The Rural School Community Center. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 67, 130–138.
- Jan Paweł II. (1979). Posynodalna adhortacja Catechesi tradendae – O katechizacji w naszych czasach. Pobrano z: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_16101979_catechesi-tradendae.html#m9 (13.12.2024).
- Juros, H. (1997). Polski katolicyzm polityczny. W: H. Juros, *Kościół – Kultura – Europa. Katolicka nauka społeczna wobec współczesności* (249–264). Lublin–Warszawa: Wyd. Akademii Teologii Katolickiej.
- Kamiński, T. (2002). Caritas i polityka. Podmioty wyznaniowe w systemie pomocy społecznej. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Kapitał społeczny, *Encyklopedia zarządzania*. Pobrano z: https://mfiles.pl/pl/index.php/Kapita%C5%82_spo%C5%82eczny (15.12.2024).

- Katechizm Kościoła Katolickiego. (1994). Pobrano z: <http://www.katechizm.opoka.org.pl/> (13.12.2024 r.).
- Kowalewska, G. (2003). Polityka edukacyjna Polski w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej. W: K.A. Wojtaszczyk (red.). *Edukacja w Unii Europejskiej* (99–134). Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora – Wydział Nauk Politycznych.
- Mariański, J. (2012). Kościół katolicki w przestrzeni życia publicznego. W: J. Baniak (red.). *Religia i Kościół w społeczeństwie demokratycznym i obywatelskim w Polsce. Między losem a wyborem* (75–101). Poznań: Wyd. Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Mazur, L. (2014). Ustawa o zawodzie mediatora – czy jest potrzebna? W: J. Czapska, M. Szelaǳ-Dylewski (red.). *Mediacje w prawie* (111–124). Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Milerski, B. (1998). Współczesne koncepcje pedagogiki religijnej. W: B. Milerski (red.), *Elementy pedagogiki religijnej* (119–151). Warszawa: Wyd. Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej.
- Nahapiet, J., Ghoshal, S. (1998). Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage. *Academy of Management Review*, 23 (2), 242–266.
- Nakielska, M. A. (2014). Legitymizacja czynna i bierna do mediacji w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa. W: J. Czapska, M. Szelaǳ-Dylewski (red.). *Mediacje w prawie* (179–188). Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nauczanie. *Encyklopedia PWN*. Pobrano z: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/nauczanie;4009279.html> (10.12.2024).
- Niewęǳowski, J. (2005). Kościół i wychowanie. Zarys problematyki. *Seminare: Poszukiwania Naukowo-Pastoralne*, 21, 453–460.
- Olszewski, M. (2001). Budowanie wspólnoty – zadaniem duszpasterstwa. *Studia Teologiczne*, 19, 125–154.
- Panuś, T. (2007). Katechizacja, ewangelizacja, kształtowanie człowieka, *Znak*, 9 (628), Pobrano z: <http://www miesiecznik.znak.com.pl/6282007ks-tadeusz-panuskatechizacja-ewangelizacja-ksztaltowanie-czlowieka/> (13.12.2024).
- Polska Rada Ekumeniczna. *Ekumenia.pl*. Pobrano z: <https://ekumenia.pl/> (13.12.2024).
- Polskie Radio. (2015). *Trudna relacja Kościoła ze współczesnością. O wszystkim z kulturą*. Pobrano z: <https://www.polskieradio.pl/8/3664/Artykul/1487662,Trudna-relacja-Kosciola-ze-wspolczesnoscia> (05.12.2024).
- Przeciszewski M. (2009). Kościół, 20 lat wolności – religijność Polaków. *Ekai*. Pobrano z: <https://www.ekai.pl/kosciol-lat-wolnosci-religijnosci-polakow/> (05.12.2024).

- Przeciszewski M. (2020). Spada zaufanie do Kościoła. *Ekai*. Pobrano z: <https://www.ekai.pl/spada-zaufanie-do-kosciola/> (12.12.2024).
- Przygoda, W. (2020). Caritas Polska – 30 lat budowania sieci miłości pośród ubogich i potrzebujących. W: U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot (red.). *Z pomocą potrzebującym. 30-lecie Caritas Polska* (93–118). Warszawa: Wyd. Bernardinum.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Wyd. Simon and Schuster Paperbacks.
- Raczkowska, M. (2014). Definiowanie kapitału społecznego i jego pomiar. *Społeczeństwo i Ekonomia*, 2 (2), 135–146.
- Rada ds. Dialogu Religijnego. *Episkopat.pl*. Pobrano z: <https://episkopat.pl/doc/164175.Rada-ds-Dialogu-Religijnego> (13.12.2024).
- Rada KEP ds. Migrantów i Uchodźców – Wskazania przed 110. Światowym Dniem Migranta i Uchodźcy. (2024). *Episkopat.pl*. Pobrano z: <https://episkopat.pl/doc/217997.Rada-KEP-ds-Migrantow-i-Uchodzcow-opublikowala-wskazania-przed> (12.12.2024).
- Radziszewski, M. (2019). Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju społeczeństwa i państwa. *Atheneum*, 62 (2), 7–31.
- Rogozińska, A. (2018). Mediacja w polskim systemie prawnym. *Eunomia*, 1 (94), 91–98.
- Romanko, A. (2015). Teologiczne podstawy mediacji w prawie kanonicznym. *Roczniki Nauk Prawnych*, XXV (2), 151–169.
- Szacki, J. (2012). Historia myśli socjologicznej. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Społeczny wymiar mediacji. *Stowarzyszenie Mediatorzy Polscy*. Pobrano z: <https://mediatorzy-polscy.eu/spoleczny-wymiar-mediacji/> (12.12.2024).
- Sowiński, S. (2021). Dobra Nowina w czasach „dobrej zmiany”. Kościół katolicki w sferze publicznej współczesnej Polski w latach 2015–2018. Warszawa: Wyd. Naukowe UKSW.
- Sowiński, S. (2018). Kościół w przestrzeni sfery publicznej. Aktor czy rola? W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (red.). *Politologia religii* (35–52). Lublin: Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sowiński, S. (2013). Kościół w sferze publicznej. Pewna strategia i jej ograniczenia. *Chrześcijaństwo – Świat – Polityka*, 15–16, 38–53.
- Sroczyńska, M. (2007). Kapitał społeczny a więź religijna (możliwości i ograniczenia). *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 10, 52–65.
- Stankiewicz, E. (2016). Kapitał społeczny w perspektywie interdyscyplinarnej. *Kwartalnik Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia*, 4, 44–65.
- Statut Caritas Polska. Pobrano z: <https://caritas.pl/wp-content/uploads/2018/10/statut-cp-nowelizacja-25-26-09-2018.pdf> (11.12.2024).

- Stawarz, Ł. (2020). Współpraca Caritas Polska z Caritas diecezjalną na przykładzie Caritas Archidiecezji Katowickiej z okazji 30-lecia powstania. W: U. Bejma, M. Izyski, L. Szot (red.). *Z pomocą potrzebującym. 30-lecie Caritas Polska* (285–295). Warszawa: Wyd. Bernardinum.
- Światowy Dzień Modlitwy 2024. (2024). *Polska Rada Ekumeniczna*. Pobrano z: <https://ekumenia.pl/aktualnosc/swiatowy-dzien-modlitwy-2024/> (12.12.2024).
- de Tchorzewski, A. M. (2014). Sukces i porażka w wychowaniu. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 4 (34) (tom 9), tytuł numeru: *Rodzina i szkoła jako środowiska wychowawcze*, 9–26.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U. z 1989 r. nr 29 poz. 155.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. z 1989 r. nr 29 poz. 154.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. z 2004 r. nr 64 poz. 593.
- Waniek, D. (2014). Kościół w procesie transformacji w latach 1989–2014. Od mediacji i współpracy do politycznego dyktatu. W: Ł. Danel, J. Kornaś (red.). *25 lat polskiej transformacji systemowej* (69–89). Kraków: Wyd. AGH.
- Wolska, M. (2022). Co mi daje życie w wspólnotcie? To coś więcej niż wspólna modlitwa, *Aleteia*. Pobrano z: <https://pl.aleteia.org/2022/07/27/co-mi-daje-zycie-we-wspolnotcie-to-cos-wiecej-niz-wspolna-modlitwa> (05.12.2024).
- Wojtysiak, J. (2024). Czy Kościół może być mediatorem?. *Gość Niedzielny*. Pobrano z: <https://www.gosc.pl/doc/8664115.Czy-Kosciol-moze-byc-mediatorom> (12.12.2024).
- Wychowanie. *Encyklopedia PWN*. Pobrano z: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wychowanie;3998683.html> (10.12.2024).
- Wspólne przesłanie Kościołów w sprawie uchodźców. (2016). *PolskieRadio*. Pobrano z: <https://www.polskieradio.pl/196/3534/Artykul/1638534,wspolne-przeslanie-kosciolow-w-sprawie-uchodzcow> (12.12.2024).
- Zarzecki, L. (2012). Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie. Jelenia Góra: Wyd. Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze.
- Zieliński, T.J. (2008). Państwo wobec religii w szkole publicznej według orzecznictwa Sądu Najwyższego USA, Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Żaba, A. (2016). Rola edukacji w kreacji kapitału społecznego – zarys problematyki. *Studia Iuridica Lublinensi*, XXV (4), 235–245.

THE ROLE OF THE CHURCH (AND ITS RELATIONSHIP WITH THE STATE) IN BUILDING SOCIAL CAPITAL

SUMMARY

The author of the article, attempts to indicate the role of the Church as an institution and actor in building social capital. The object of study is the Church activities in the creation and support of social norms, the creation and development of interpersonal bonds and cooperation, and the building of trust and solidarity. Particular attention has been paid in this regard to the practical dimension of the Church activities, taking into account its relations with the state in the area of social and public life within the educational, charitable and mediation spheres.